

Citation:

J.M.M. Aler, Levensbericht Th.C. van Stockum, in:
Jaarboek, 1971, Amsterdam, pp. 113-123

Herdenking van

Theodorus Cornelis van Stockum

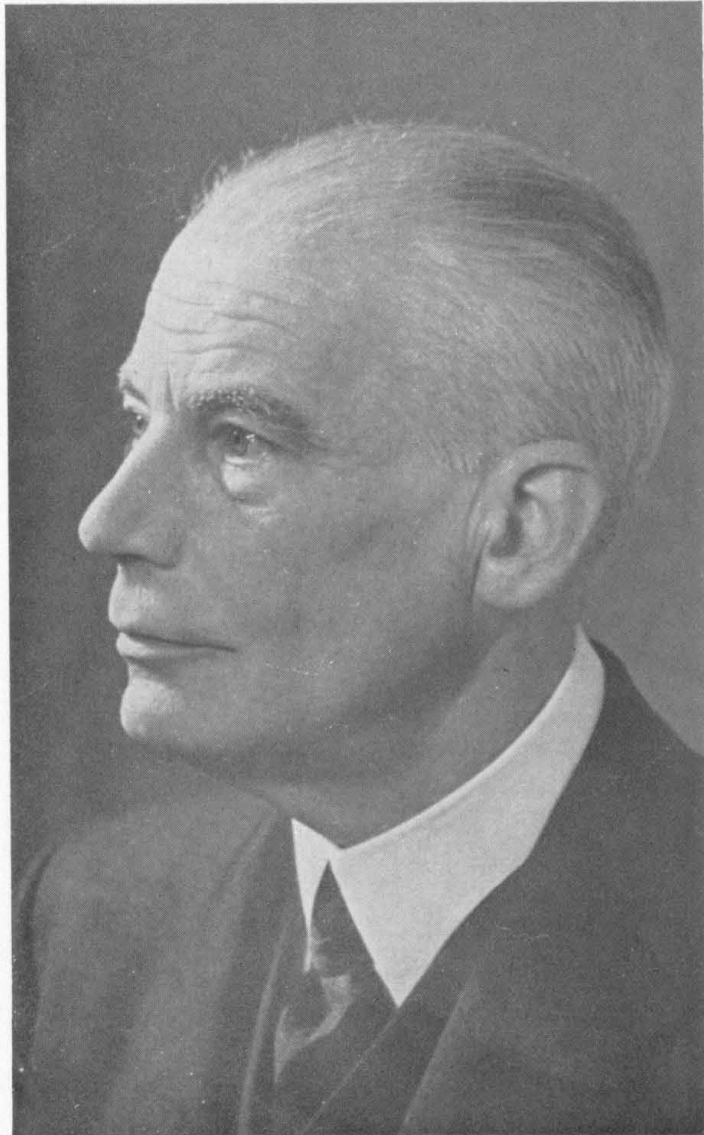
(18 februari 1887 — 22 februari 1969)

door J. M. M. Aler.

Enkele dagen na de voltooiing van zijn 82ste levensjaar overleed in het bejaarden-centrum „Oranjewoud” te Heerenveen het rustend lid van de afdeling Letterkunde dezer Akademie, Theodorus Cornelis van Stockum. In 1967 had hij zich met Mevrouw van Stockum naar Oranjewoud teruggetrokken. Het afscheid van Groningen moet hem wel heel zwaar gevallen zijn. Hij had ereengelukkige studietijd doorgebracht, had er zijn eerste schreden als leraar gezet, was er, na een onderbreking van dertien jaar, in 1930 weer teruggekeerd, vijf en twintig jaar als hoogleraar werkzaam geweest en ook na zijn aftreden in 1957 blijven wonen. Een zeer ernstige ziekte had echter in 1965 zijn krachten gesloopt, ook Mevrouw Van Stockum werd het allemaal te veel (zij overleed reeds kort na de verhuizing) en zo valt er over deze laatste jaren een zware schaduw van ongemak, van ziekte en verdriet, van vereenzaming ook. Niet meer zetelde Theo van Stockum — jaar in, jaar uit vroeg uit de veren, helder, nijver en studieus — in zijn hoog en smal, heraldisch gebeeldhouwd gestoelte aan dat machtige bureau temidden van zijn vertrouwde boekerij, om de vruchten van zijn onderzoek in krachtig, evenwichtig handschrift aan het papier toe te vertrouwen. Zijn laatste manuscript, een omvangrijke studie over Jeanne d'Arc, werd in Oranjewoud niet meer persklaar gemaakt. Wel echter mocht de geleerde die op 22 februari 1969 heenging, op een rijk oeuvre terugzien. Sinds hij in 1947 lid werd, heeft Van Stockum niet minder dan vijftien Mededelingen hier voorgelegd. Substantiële werkstukken, doorwrocht zowel van argumentatie als van vormgeving, verschaften hem in universitaire kring echter reeds sinds de jaren '20 snel groeiende faam als veelzijdig, degelijk en welsprekend beoefenaar der geesteswetenschappen.

Van Stockum's geschriften getuigen inderdaad van een verbazingwekkende veelzijdigheid. Ik herinner u er aan, dat zijn academische carrière bekroond werd met een ordinariaat in de Duitse letterkunde en dat Van Stockum daarbij (zoals men pleegt te zeggen) het oude en het nieuwe vak beoefende. Dat was toentertijd nog geen zeldzaamheid. Maar wel was het reeds iets bijzonders, dat men in beide sectoren ook oorspronkelijk onderzoek verrichtte. En dat deed Van Stockum. Zijn publikaties reiken van de Hoofse letterkunde rond 1200 tot vrij diep in de twintigste eeuw met studies over het episch werk van Thomas Mann, de poëzie van Rilke, het drama en de romans van Schnitzler, ja zelfs de late treurspelen van Gerhart Hauptmann.

Bovendien verrichtte hij dit onderzoek veelal in een context van Europese letterkunde. Zijn Oratie te Utrecht (1926) b.v. gaat terdege in op gedachten van De Vigny, Ibsen en Wilde. Zelfs enkele zelfstandige uitstapjes op het terrein der

THEODORUS CORNELIS VAN STOCKUM

(18 februari 1887 — 22 februari 1969)

anglistiek kon hij zich veroorloven. De ondertitel van zijn rectorale rede van 1950 *Een wandeling door de wereldletterkunde* is geen grootspraak. De uiteenzetting betreft het motief van de Droom als Leven, voornamelijk bij Voltaire, Grillparzer en Calderon na inleidende mededelingen over de voorgeschiedenis van dat motief in de oud-Indische volksvertelling en het Arabische sprookje. De laatste verzamelbundel van studies van zijn hand voert dan ook even terecht de ondertitel „Aufsätze zur deutschen und vergleichenden Literaturgeschichte”.

Met dit alles, en het is reeds veel, hebben wij toch pas één facet van Van Stockum's wetenschappelijke werkzaamheid besproken. Want deze all-round germanist was tevens een volleerd geschiedschrijver der westerse wijsbegeerte. Hij legde alle academische examens in de filosofie af, terwijl hij daarnaast de middelbare acten Duits behaalde. Reeds vóór de Eerste Wereldoorlog sloot hij op zijn zesentwintigste jaar beide studies in acht jaar tijds af en bereidde daarop zijn promotie voor, met een vergelijkend historisch onderzoek op het terrein van de filosofie. Dit onderzoek betrof de geesteshistorische relatie tussen Spinoza, Jacobi en Lessing. Het werd binnen drie jaar voltooid en verschaftte aan zijn auteur terstond een vooraanstaande plaats op diens studieterrein. Nadien heeft Van Stockum geen onderzoek meer van deze omvang en in boekvorm voorgelegd. Ook deze omstandigheid geeft mij aanleiding er nu wat uitvoeriger bij stil te staan.

Alleen reeds in de lapidaire titel die de drie namen van de onderzochte schrijvers zo monumentaal aaneenrijgt, beluistert de vakgenoot iets van een klaroenshoot: precies zo (tot in de ondertitel!) presenteerde eertijds Erich Schmidt — van wie men terecht heeft getuigd, dat hij „in souveränem Kennertum eine königliche Erscheinung darstellte” — zijn klassiek geworden onderzoek van de relaties tussen het romanwerk van Richardson, Rousseau en Goethe. Met deze analogie plaatste Van Stockum zijn werk in een perspectief dat voor een debutant bepaald niet zonder risico was. Zou zijn eerste boek die vergelijking doorstaan? Nu, het boek hield de belofte van de titel — met zijn heldere, zorgvuldige en tactvolle behandeling van het ingewikkelde gegeven. En dat nog wel van *dit* gegeven!

Wat was namelijk het geval? Van Stockum onderzocht in zijn proefschrift, niet zo maar een interessant complex van feiten, maar een waarlijk *beslissend* moment in de ontwikkeling van de moderne filosofie: de receptie van Spinoza, omstreeks 1785, onder Duitse intellectuelen. Dit moment stond al jaar en dag als „Sternstunde” bekend. Wilhelm Windelband, wiens *Lehrbuch der Philosophie* (In 1891 verschenen en tot op heden nog telkens herdrukt) generaties lang, tot ver buiten het Duitse taalgebied, zijn stempel zette op het universitair onderwijs in de geschiedenis van de wijsbegeerte — niemand minder dan deze Windelband dus maakte zijn lezers met nadruk daarop als volgt opmerkzaam: „Durch den Streit zwischen Jacobi und Mendelssohn, der sich auf Lessings Stellung zu Spinoza bezog, war des letzteren Lehre eben in das lebhafteste Interesse gerückt, und so wurden bei dem tiefen Gegensatz, der zwischen beiden waltet, Kant und Spinoza die beiden Pole, um welche sich das Denken der folgenden Generation bewegte.”

Deze passage moet ook Van Stockum vertrouwd zijn geweest. Zij zal mede zijn keuze hebben bepaald. Want hoe centraal in die felle discussie van 1785 en

volgende jaren Jacobi's controversiële bewering omtrent Lessing's Spinozisme ook was, tot dusver was onduidelijk gebleven, wat Spinozist hier eigenlijk wilde zeggen en in hoeverre Jacobi de term dan terecht op Lessing had toegepast. Van Stockum nu stelde vast, dat Jacobi de aanhanger van een „wetenschappelijke wereldbeschouwing” op het oog had (wat Lessing inderdaad was), geenszins echter — zoals gebruikelijk — een aanhanger van Spinoza's metafysica (wat men van Lessing ook niet kan beweren). Zijn puntige analyse van Jacobi's Spinozaopvatting is meer in het algemeen een geslaagde „Ehrenrettung”. Bovendien toont de schrijver aan, dat Lessing's godsdienstfilosofie nauw verwant is met enkele grondgedachten in het *Theologisch-politiek tractaat*.

Al met al een respectabel werkstuk dus. Maar ook boekwerken hebben hun lot te dragen. Door een samenloop van omstandigheden zou Van Stockum's prestatie minder de aandacht trekken, dan ze kennelijk verdiende. Want in precies datzelfde jaar 1916 publiceerde Heinrich Scholz (slechts enkele jaren ouder dan onze auteur en tussen de beide wereldoorlogen een zeer vooraanstaand filosoof) *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn*. Scholz legde het deels zeer zeldzame materiaal filologisch keurig verzorgd voor en voorzag het van een werkelijk briljante inleiding die op zichzelf met 128 bladzijden al omvangrijker was dan Van Stockum's proefschrift. Dit boek is sindsdien het standaardwerk over de kwestie.

Van Stockum echter had desalniettemin een klinkend bewijsstuk voor zijn vruchtbare verbinding van letterkundige en wijsgerige studiën geleverd. In deze vorm wordt daarbij literatuur om wille van haar wereldbeschouwelijk gewicht bestudeerd. Van Stockum's aandacht bleef dan ook aanvankelijk op de geschiedenis der nieuwere wijsbegeerte gevestigd. Tot zijn benoeming als lector voor de moderne Duitse letterkunde te Groningen in 1930 draagt van dertien publikaties slechts een viertal een meer uitgesproken literairhistorisch karakter. Daarop verschuift het accent duidelijk, zonder dat de symbiose wordt prijsgegeven.

De hier beschreven spreiding is reeds niet gering, en toch is dit verslag nog niet compleet. Weliswaar zij enkel ten gerieve van onze juristen even aangestipt, dat Van Stockum ook enkele malen toonde, precies op de hoogte te zijn van curiosa uit de geschiedenis der rechtspleging. Tot in de finesses bracht hij toen verslag uit over duivels- en heksenprocessen. Menig literatuurkundige zal (evenals ik, tot op dat moment) geneigd zijn, te denken, dat hier van één en hetzelfde beschamende misverstand sprake is — en misschien ook wel deze of gene jurist. Van Stockum echter wist ook hier wederom nauwkeurig te onderscheiden.

De oorsprong van deze kennis, de aansporing haar te verwerven, lag intussen op een geheel ander vlak. Toen hij zich eens aan het einde van een schrander betoog met de advocatus diaboli bij de canonisatieprocessen vergeleek, sprak geen liefhebberend jurist, maar . . . een godgeleerde. Die interesseert ons heden meer in het bijzonder. Bij de aanvang van zijn Groningse oratie van 1931 vermeldde Van Stockum meesmuilend „de legendaire theoloog die, naar men zegt, in elken Hollander verborgen zit”. Welnu, bijzonder lieflijk en onverhuld was er zo'n theoloog in de persoon van de spreker zelf present, een uitnemend kenner met name van de geschiedenis van dogma en kerk. Het is bepaald geen toeval, dat het proefschrift zo krachtig vasthoudt aan de onderscheiding van metafysi-

sche en theologische vraagstukken en daarbij dan juist de theologische opvattingen van Lessing in het geding brengt — dat de Groningse oratie de Godsvoorstelling in de vroege Minnezang behandelt — dat zijn eerste mededeling ter Akademie *Valentin Weigel, Doper en Paracelsist* betreft en daarbij (anders dan het proefschrift en die oraties) nog slechts terloops één enkele literairhistorische verwijzing behelst.

Het vermogen om in wisselende combinaties deze drie richtingen van onderzoek bij de behandeling van vraagstukken die zulks vereisen, tot gelding te brengen, verschafte aan Van Stockum een geheel eigen plaats in het academische leven. Zes van dergelijke combinaties liggen voor de hand en alle zes komen in Van Stockum's geschriften ook voor; het minst vaak nog die, waarin de theologie domineert en zich van literairhistorische steun verzekert. Het omgekeerde geschiedt herhaaldelijk.

Bij figuren en werken die zelf zo'n eigenaardige tussenpositie bezitten, iets van hetzelfde changeant dat Van Stockum's beschouwingswijze kenmerkte, komt deze methode uiteraard het voordeligst uit. Het proefschrift is hierin voorbeeldig. Daarentegen blijkt uit de Groningse oratie, hoe bij een zuiver letterkundig onderwerp de combinatorische opzet aanzienlijk minder vruchtbaar is. Ook in een enkele meer systematisch-constructief dan historisch-interpretatief opgezette studie van strikt filosofische aard bespeurt men de grenzen van dit groot talent. Maar dit zijn inderdaad randverschijnselen en als zodanig slechts bagatellen in Van Stockum's omvangrijk oeuvre.

Met een werkkraft immers om jaloers op te zijn, bracht deze geleerde sinds 1916 een halve eeuw lang een gestadige stroom van verhandelingen voort. Het zijn er rond 130 stuks en enkele daarvan hebben het gewicht van hoogst gecomprimeerde boekwerken, zoals zijn opstel over Shaftesbury en Lessing, dat een jaar na het proefschrift verscheen en daarmee als pendant op één lijn dient te worden gesteld. Ongeveer één derde van deze reeks van studiën is tegen het einde van zijn leven naar zijn eigen aanwijzingen nog gebundeld. Daarnaast getuigen talloze boekbesprekingen in *Museum*, *Neophilologus*, *English Studies*, *Duitse Kroniek* etc. ervan, hoe goed en snel hij zich telkens op de hoogte stelde van nieuwe vakliteratuur.

Men realiseert zich intussen pas goed, hoeveel werk Van Stockum wel verzet heeft, als men ook het volgende bedenkt. Na vele academische meanders — die liefst vijf openbare lessen en oraties opleverden en hem in de laatste (die van 1931) de lichtelijk geïrriteerde verwijzing naar de moed der wanhoop ontlokten — kon hij zich pas sinds zijn 43ste geheel aan de studie wijden. Daarom verschenen rond honderd van zijn publikaties na zijn vijftigste verjaardag. Daarvan zagen er zelfs bijna veertig pas het licht, nadat Van Stockum in 1957 met emeritaat was gegaan . . .

Als verscheidenheid en omvang van dit levenswerk zo zeer opvallen, vraagt men ook, hoe daarin toch de éénheid van een oeuvre tot uiting komt. Dit zij hier nu onder enkele gezichtspunten nader belicht: het studieterrein dat deze historicus bij voorkeur koos, de problematiek die hem daarin boeide, de methode van haar bewerking en de presentatie van het resultaat zullen ons achtereenvolgens bezig houden.

Naar reeds bleek, bestrijken Van Stockum's publikaties zo'n zeven à acht eeuwen geestesgeschiedenis. Bij drie perioden vormen zich echter duidelijk zwaartepunten binnen dat tijdsbestek. In historische volgorde gezien (los dus van de opeenvolging in de werkzaamheden van onze auteur), ligt het eerste zwaartepunt bij de late Middeleeuwen met Renaissance en vooral Reformatie. Vervolgens treedt de Verlichting naar voren, speciaal in haar nadagen, in overgang naar een rijker geschakeerde bewustwording van leven en kunst in de vroege Goethe-tijd. Ten slotte valt het accent op de letterkunde van het 19-eeuwse realisme — om zijn tempering wel poëtisch, om zijn sociale functie wel burgerlijk genaamd en op de wijze van het z.g. semi-realisme nog vrij lang in de 20ste eeuw voortgezet — kortom op de letterkunde die van Storm en Stifter tot Raabe en Thomas Mann voornamelijk als vertelkunst werd beoefend. De keuze van onderwerpen in Van Stockum's encyclopedische bijdragen tot een aantal handboeken (Algemene Literatuurgeschiedenis, ENSIE, Philosophia) bevestigen in de jaren '40 deze voorkeur van studie. Hetzelfde kan men zeggen van zijn aandeel in de *Geschichte der deutschen Literatur*, in de jaren '30 samengesteld en sindsdien, bij goed onthaal ook buiten onze grenzen, enkele malen herdrukt.

In elk der genoemde perioden komt wederom één figuur speciaal naar voren. Genoemd in de volgorde nu van Van Stockum's onderzoek zijn dat Lessing — Raabe — Cusanus. Lessing staat terstond in het proefschrift centraal. Telkensweer zal Van Stockum zich in zijn gedachtenwereld gaan verdiepen, om met evenveel spijt als bewondering een rest van ondoorgrondelijkheid daarin te erkennen. Dit noopt hem tot de titel voor een van zijn fraaiste toespraken — die bij het tweede eeuwfeest, in 1929, over *Lessing Absconditus*. Raabe komt o.a. op indrukwekkende wijze over het voetlicht in een der zeer weinige stukken die expliciet iets overbrengen van de esthetische ontroering van de spreker. Aan Cusanus ten slotte zijn in Van Stockum's tweede levensheft enkele grondige verhandelingen gewijd, die zijn affiniteit met het levensgevoel van de kardinaal en met diens opvatting van de menselijke kennis verraden.

Aan dit studiemateriaal nu blijkt eenheid van beschouwing door de aard van de door onze auteur daaraan gestelde vragen. De titel voor de eerste verzamelbundel van diens verspreide geschriften (1957), geeft een rake vingerwijzing. Die titel luidt *Ideologische Zwerftochten*. Het was dan ook de „logos idearum” die Van Stockum aan de geestesgeschiedenis wilde ontlokken: inzicht in het optreden van opvattingen over principiële kwesties in hun historisch, functioneel verband. Hij leverde bijdragen tot zulk een „history of ideas”, begrepen als „history of problems”. Ideeën worden dan onderzocht als antwoorden op intellectuele uitdagingen, waaraan schrijvers in bijzonder letterlijke zin het hoofd hebben te bieden. Hun antwoorden karakteriseert en verklaart men in dit krachtenspel dan nader. Van Stockum beoefende aldus echt de „Problemgeshichte”, naar grondgedachten van Wilhelm Dilthey door deze zelf en zijn school schitterend in praktijk gebracht.

In het eerste kwartaal van onze eeuw bereikte deze stroming het hoogtepunt van haar ontwikkeling. Met name Rudolf Unger wist deze opvatting in zijn brochure *Philosophische Probleme in der neueren Literaturwissenschaft* (1908) en in latere geschriften tot methodisch programma voor het onderzoek van letter-

kunde te maken. Zijn standaardwerk *Hamann und die Aufklärung* van 1911 werd het model voor zulk onderzoek — Gundolf's *Shakespeare und der deutsche Geist* (eveneens van 1911) is er in zijn subtiële zegging van dichterlijke kwaliteiten nog steeds het eindeloos herdrukte pronkstuk van.

Enige wetenschapsgeschiedenis is hier wel op zijn plaats. Men geve er zich rekenschap van, dat Van Stockum vóór de Eerste Wereldoorlog afstudeerde. Het biografisme bloeide nog, maar hij wist reeds beter en heeft er zich nooit in begeven, evenmin als in het nauw hiermee verbonden psychologisme (sociologisme was als . . . modestroming toen nog niet aan de orde). In 1930 stelde hij dan ook duidelijk, dat „een kunstwerk, nadat het zich eenmaal van zijn schepper heeft losgemaakt, een eigen leven bezit” en vervolgt dan: „het is er mij slechts om te doen, het in zekere zin ‚stomme’ werk tot spreken en het daarin begraven gehalte aan het licht te brengen.” Gehalte, dat is hier het methodologische parool. Dit blééf Van Stockum's wachtwoord. De Duitse literatuurwetenschap was in 1930 reeds rijmenderwijs begonnen, naast het gehalte de gestalte categoriaal te doen gelden. Op den duur zou dit aspect ook onder de benaming die zich nu niet meer in een Nederlands rijm laat vangen — als „Gewalt” — speciale aandacht krijgen. Deze *macht* die letterkunde ook over Van Stockum's gemoed bezat, beleefde hij aan de uiteenzetting van boeiende levensproblematiek. De wijze echter waaròp die uiteenzetting zulke macht verwierf, het artistieke procédé dus, dat toch zijnerzijds de nuance van de „boodschap” uitmaakt en als „medium” de „message” is — dat verhelderde Van Stockum verder niet meer analytisch. Bij de behandeling van Raabe, die hem zo fascineerde, komt in die redevoering van 1930 nog wel iets van compositie en van symbolische verbeelding ter sprake. Maar zelfs hier blijft de stilistische karakteristiek ver ten achter bij de beschrijving van het ethos. Levensvraagstukken boeien deze onderzoeker, levenshoudingen en in de levenservaring vooral die van het levenslot, de eindigheid van de mens, wezen en grenzen van zijn vrijheid, de spanning tussen individu en samenleving. Eenmaal (reeds in 1921) heeft hij in een motto, gekozen uit het werk over Goethe van de filosoof George Simmel, zijn positie bijzonder markant doen uitkomen: het ging Van Stockum niet om de levensbeschrijving van zijn auteurs, ook niet om de appreciatie van hun letterkunde als zodanig, maar om de geestelijke betekenis van hun bestaan: „Was ist der geistige Sinn der Goethischen Existenz überhaupt”.

Daarbij werd Van Stockum's aandacht vooral geboeid door de negatieve grondtoon in zulk bestaan. Hij had een scherp oor voor alles wat „taedium vitae” verried, voor levenstragiek — voor alle indicaties ook, hoe men het dan toch nog met dat leven klaarspeelt. Hierop kom ik tot besluit nog terug.

Opvattingen nu over zulke vraagstukken werden bijzonder degelijk en overzichtelijk uiteengezet. Na een wat encyclopedische inleiding vond zorgvuldige karakteristiek plaats, veelal met behulp van een meer algemene classificatie, en deze kenschets kwam in historisch verband te staan, door een netwerk van betrekkingen, dat de meer persoonlijke nuance helder deed spreken. Voorbeeldige belezenheid, zowel in bronnen als in secundaire literatuur, evenwichtig verwerkt en getuigend van wat de jonge Van Stockum in zijn studie over Shaftesbury en Lessing als hun onbevungen streven naar waarheid had beaamd, overzichtelijke

helderheid, ook van compositie, dit alles bracht tevens de didactische waarde met zich mee van Van Stockum's werk: een groot geleerde wist schatten van eruditie bevattelijk aan zijn gehoor over te dragen.

Eruditie, Bildung; geenszins intussen een Bildungsphilister: eerder een *Bildungskünstler!* Want Van Stockum's exposé verreed, zoveel als maar mogelijk, alle zwaarwichtigheid. Het kreeg door de compositie juist iets luchtigs. Welbewust streven naar een ongedwongenheid (die daardoor wel eens wat gedwongen overkwam) presenteerde zoveel acribie gaarne met een glimlach en plaatste een kwinkslag, als het al te serieus scheen te worden. Met het klimmen der jaren ontwikkelde Van Stockum een waar meesterschap in het speelse „ter zijde”. In een glos die desnoods wat respectloos, wat luimig, verliep, begeleidde de sprekerschrijver dan a.h.w. zichzelf. Vooral ter inleiding of afsluiting kon Van Stockum met wat uitdagende ironie een schijn van lichte keuveling ophouden. Een schijn, want nimmer ontweek hij langs die weg het degelijke vakwerk. Eerder droeg hij zorg voor wat opluchting en bereikte daarbij enkele malen — zoals aan het slot van de oratie van 1931, in de toespraak tot de studenten het niveau van het betere cabaretwerk.

Na een geleerd vertoog over middeleeuwse godsvoorstellingen ten slotte zijn studenten toesprekend, sprak hij hun bij die gelegenheid — zoals gebruikelijk — moed tot de studie in en . . . vertrouwen in de mentor. Aan de hand van een Goethe-citaat dempt de spreker kunstig zijn toon: „Verzeiht, ich kann nicht hohe Worte machen”, enz. Het zijn vier versregels uit de *Faust*, die hij citeert. Dat klinkt afgezaagder dan het is — en ook bemoedigender. Want het is Mephisto die hier wordt aangehaald . . . In het stuk maakt die later van de gelegenheid gebruik, een jonge studiosus danig te onthutsen, en nu voegt deze Mephisto bij monde van Van Stockum diens gehoor met de laatste regel van het citaat toe: u is het lachen reeds vergaan.

Hoe verging het nu die middag de aanwezige studiosi, voorzover germanisten-in hope? Zij waren uit en ter na met deze tekstsamenhang vertrouwd . . . Maar ook met meer. Het citaat, moet u weten, is wel authentiek en toch niet zo helemáál: het behoort tot een ook in Nederland bijzonder populair onderwerp van serieuze studie, het is een „entstelltes Zitat”. Van Stockum past het namelijk lichtelijk bij de situatie aan — bij de meervoudigheid van zijn gehoor. Mephisto kon nog met enkelvoud volstaan, want hij sprak slechts . . . tot God. Dit vrijmoedigmoquante woord nu tot de Heer der heerscharen richt Van Stockum met effen gezicht tot zijn heerschaar. En die weet maar al te goed, hoe dit inleidt tot de bittere constatering: „Ich sehe nur, wie sich die Menschen plagen . . .” Maar niet genoeg: als de spreker nu nog zich en de zijnen veel geloof en liefde toewent („en vooral veel geduld”), heeft hij — geheel overeenkomstig de reeds beluisterde grondtoon — net één deugd uit de kardinale trits „vergeten”: hóóp is er voor hem niet bij . . .

In zo'n amusante warreling van bewoording en bedoeling, van zin en nevenszin meegetroond, zweeft de goede verstaander al spoedig in een staat van lichte euforie boven een suggestieve afgrond van betekenisverschuivingen. Wie met deze bijna onheilspellende superioriteit het woord weet te voeren, mag men in vrije variatie op de eretitel die Van Stockum, naar we zojuist zagen, aan Lessing toe-

kende, roemen als *orator absconditus!* Die neemt gemakkelijk een loopje met zijn gehoor en dat dééd deze (meesttijds welwillende) spotter — die zich overigens met genoegen ook enige *zelfspot* veroorloofde, omdat hij zich die ten volle veroorloven kòn. De urbane, humane ironie, die hij vroeg reeds in Shaftesbury en in Lessing's *Nathan* prees, dat was ook zijn fort: Van Stockum's scherts was die van de doorgaans heel welgemanierde dissonant.

Wat ik in het voorgaande beschreef, draagt het karakter van zelfbespiegeling. Het exposé bespreekt hoogst onaangedaan zijn onderwerp, is bij de zaken. Nu wordt het echter heel even zelf tot onderwerp van bespreking. De uiteenzetting wendt zich tot zichzelf en heft in die wending zichzelf met een relativerende overweging voor een ogenblik op. — Ook komt het wel voor, dat een meer persoonlijke opmerking de zakelijke uiteenzetting doorbreekt. Dan rimpelt eventjes het strakke betoog. Het exposé schuift de expositie een ogenblik terzijde, een persoonlijke relatie wordt zichtbaar, die ontsluit een andere dimensie, schept ruimte, die distantie mogelijk maakt en op deze wijze de uiteenzetting, voor een moment slechts, in al haar betrekkelijkheid doet uitkomen. Deze persoonlijke toon bij de behandelde problematiek verried vaak Van Stockum's existentiële betrokkenheid. — Over het algemeen wist hij zowel in die speelsheid als in deze persoonlijke betrokkenheid (die elkaars tegenwicht vormden) wijze maat te houden. Dan doet de rhetorische kunstgreep wonderen.

Rhetoriek heeft hierbij overigens niets met opsmuk te maken. Als zódanig was ze Van Stockum geheel vreemd. Zijn welsprekendheid zocht het niet in een wijsd ornaat, in de pathetische bewogenheid van het grootse taalgebaar. Ook sensuele bekoring van verwoording was hem niet gegeven. Evenmin getuigde zijn presentatie van beeldend vermogen. Daarentegen bezaten zijn uiteenzettingen alle charme van het intellectuele spel, zoals een scherp en soeverein intellect dit met zijn eigen manifestaties weet te spelen, en zij zetten daarbij heel eventjes de deur ook nog op een kier voor intiemer kennismaking. In beide richtingen beoefende Van Stockum op gelukkige wijze deze kunst van de tempering, van het understatement, en daartoe stelde hem juist dat dialectisch vermogen in staat, dat ook de kracht van zijn historisch onderzoek uitmaakte.

Hij was zo gevoelig voor de betrekkelijkheid in alles, omdat hij zo goed de grens van een stelling en de kracht van het alternatief inzag. Reeds in zijn proefschrift memoreert hij met welgevallen Lessing's onbevangeheid tegenover de stellingen waarop filosofische systemen plegen te berusten. Hier brengt hij de vrijmoedigheid van zijn geestverwant in verband met diens „Leichtgläubigkeit und Ungläubigkeit, die ein Überzeugungsgefühl nur mühsam oder auch gar nicht aufkommen liess”. De verrassende combinatie van lichtgelovige ongelovigheid ver-raadt Van Stockum's scherpe kijk op zulke zaken; de sceptische karakteristiek klinkt geheel pro domo. Ja, de paradoxie in de levenservaring was hem vertrouwd en hij kon haar soms — wederom in verband met Raabe en Cusanus — behagelijk uitmen: bij Raabe, als het ging om de gedachte van „de dubbelzinnigheid, aan alle triomf in het leven eigen”; bij Cusanus, als het principe der negatieve theologie aan de orde kwam en de tegenspraak in de godskennis werd toegelicht aan de hand van het beeld, dat wie in het stralende licht ziet, ook geheel wordt verblind.

Didactisch was deze dialectische gang der uiteenzetting soms bepalend voor

de compositie van zijn betoog. Wat op het eerste gezicht vanzelfsprekend leek, bleek gaandeweg onhoudbaar, op het tweede gezicht kwam het tegendeel te voorschijn. Maar Van Stockum was dan gaarne de man van het derde gezicht, die het problematisch karakter ook van zulk resultaat zag en het gevoelig relativiseerde, zodat voorzichtige scepsis de uitkomst omgaf. Zijn Oratie van 1931 bevat een fraai specimen van deze opzet.

De verzuchting „Aber ist nicht jede Behauptung ‚letzten Endes‘ diskutabel“, staat dan ook niet op zichzelf, maar drukt de intellectuele grondtoon van Van Stockum's onderzoek uit. Zo kon zijn afscheidscollege, bijzonder kunstig gebouwd, speels op het omineuze woordje „vielleicht“ uitlopen, speels en toch ook weemoedig: als terugblik op zoveel voorbeeldig wetenschappelijk werk.

In zoverre was deze erudiet, deze kunstenaar der eruditie, toch ook wel een *honger*kunstenaar, die thetische stelligheid liever elegant uit de weg ging. Zulke intellectuele scepsis getuigt van fijn gevoel voor de grens van alle bewijsbaarheid. Zij is wel te onderscheiden van metafysische scepsis en haar nihilistische consequenties. Veeleer herinnert zij aan de „docta ignorantia“ die Cusanus eens in het vaandel van zijn bezinning schreef. Voor deze kentheoretische houding had Van Stockum diepe sympathie. Hier knoopte hij op latere leeftijd met graagte aan. Welbegrepen immers is dit geen gemakzuchtige uitvlucht, maar de bekroning van een nimmer aflatende denkinspanning van bijzondere kwaliteit: blijvend geboeid door een mysterie dat toch met alle begripsvorming spot.

Daarom hield Van Stockum van auteurs die „met stille eerbied“ de blik vestigen op „raadselen van het leven“. Zijn eigen kijk daarop was overigens aanvankelijk hoogst onwelwillend. Want tot die raadselen behoort niet in de laatste plaats allerlei dat ieder wel-denkend mens uitermate bedenkelijk voorkomt, om niet te zeggen: gruwelijk . . .

Niet voor niets boeide Van Stockum dan ook steeds het fenomeen van de Theodicee. Heel vroeg reeds (1923) verdiepte hij er zich nauwgezet in. Toch zou men in de omgang met hem niets van Leibniz' optimisme bespeuren — eerder iets van de grimmige spot waarmee Voltaire met behulp van doctor Pangloss deze doctrine in *Candide* te kijk zet. Welk een bittere grondtoon van teleurstelling en spijt spreekt er b.v. niet uit de Schopenhaueriaanse citaten (ontleend aan Gaultier en Bolland) die het motto leveren voor de — ook in dit opzicht zo veelbetekenende — Openbare les over Raabe.

Met het klimmen der jaren viel er weliswaar iets meer van verzoening met de levenservaring, hoe schrijnend die ook bleef, in Van Stockum's houding te bespeuren, zelden echter direct te beluisteren. Bij zijn gemoedsgesteldheid paste enkel uiterste reserve. Die schuwt elke belijdenis, vergunt zich zelfs geen getuigenis, volstaat met een wenk. De geleerde die reeds vroeg in geschrifte zijn aandacht schonk aan de opvatting bij Shaftesbury en Lessing, dat men over essentiële zaken niet tot iedereen alles zeggen kan, ging later ook op overeenkomstige opvattingen bij Cusanus en Weigel in. Zulk pathos der distantie was meer in het algemeen een wezenstrek in Van Stockum. Die paarde zich ongedwongen aan de beminnelijke hulpvaardigheid in kleine en grote perikelen, die zijn intimi nog steeds in het bijzonder roemen.

Maar Van Stockum bedwong, wat hem bewoog.

De zinnigheid van zijn scepsis komt intussen in enkele uitspraken wel heel goed over. Zo heette het in 1938 in zijn college *Cultuurgemeenschap* ten aanzien van de vraag, of men in een concentrisch systeem van Gemeenschapsvormen het bovenzinnelijke niet zou kunnen buitensluiten: „... dat zal op een zo netelig terrein ongetwijfeld aanbeveling verdienen, al vrees ik ook, dat het bovenzinnelijk-reële zich nooit geheel en al zal laten buitensluiten.” Het bovenzinnelijk-reële doet het hem hier — even terloops, als beslist — in een van alle stelligheid gespeende syntaxis wonderwel. Het is dezelfde geesteshouding die zo'n dertien jaar later de senex in ander, op het oog aanzienlijk bijkomstiger en toch in wezen even essentieel verband, zijn slotwoord laat vinden bij Pascal: „Tout ce qui est incompréhensible, ne laisse pas d'être.”

Het wil me voorkomen, dat deze eigenaardige dubbelzinnigheid in Van Stockum's oeuvre daarvan in laatste instantie de kracht en ook de aantrekkingskracht bepaalt. Wie de markante Januskop van zijn scepticisme heeft herkend, erkent in een groot geleerde met een scherp verstand een rijkere, een gevoelige persoonlijkheid, met wie het geduldige lezers ook in de toekomst deugd zal doen, bij tijd en wijle in stille dialoog om te gaan.

Bio-bibliografisch naschrift

Th. C. van Stockum werd op 18 febr. 1887 te Dordrecht geboren. Hij bleef het enige kind van de classicus Willem J. M. van Stockum, conrector gymnasii aldaar, en van Josine A. Stuart, die enkele jaren na zijn geboorte overleed. Zijn vader was een lid van het welbekende uitgevergeslacht, de Stuarts zijn vaak in openbare functies opgetreden.

In 1905 legde van Stockum het eindexamen gymnasium-alpha af. Van 1905-1913 studeerde hij te Groningen zowel duitse taal- en letterkunde als wijsbegeerte (tussentijds studieverblijf te Heidelberg in 1911). Slaagde in 1907 voor de Middelbare acte-Duits A, voor het B-examen in 1911, voor het doctoraalexamen wijsbegeerte (cum laude) in 1913, bij G. Heymans. In 1916 vond, eveneens bij Heymans, de promotie wederom cum laude plaats.

Van Stockum was inmiddels in 1912 leraar M.O. te Groningen geworden en gehuwd met Mej. Frederica G. Droogleever Fortuyn, dochter van de gemeente-ontvanger van Amsterdam. Het echtpaar kreeg twee dochters (1914, 1917).

Van 1916 tot 1917 was Van Stockum te Groningen toegelaten als priv. doc. voor nieuwere wijsbegeerte en van 1918 tot 1929 te Utrecht voor nieuwere duitse letterkunde (na 1926 als bijzonder hoogleraar). Voor ditzelfde vakgebied werd hij in 1929 tot lector te Groningen benoemd. Een jaar later vond uitbreiding van deze leeropdracht tot de gehele duitse letterkunde plaats. Wederom een jaar later werd het lectoraat in een ordinariaat omgezet, dat Van Stockum tot 1957 bekleedde.

Van de vele nevenfuncties die Van Stockum op het gebied van zijn studiën vervulde, zij hier met name vermeld, dat hij van 1947 tot 1960 deel uitmaakte van de redactie van „Neophilologus”. In 1947 werd hij benoemd tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. In 1962 ontving hij de Goethe-medaille in goud.

Zijn zeer verspreide publikaties zijn bibliografisch ontsloten in de verzamelbundel *Von Friedrich Nicolai bis Thomas Mann* (Groningen 1962, pp. 369-372: 115 nummers). Dr. J. U. Terpstra heeft aan het slot van zijn herdenkingsartikel in het „Jaarb. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden” (Van Stockum was sinds 1926 lid) aanvullend nog nr. 116 – nr. 142 beschreven. Men zie in genoemd Jaarboek over 1968/1969 p. 189v. (Leiden 1971). Een eerste verzamelbundel *Ideologische Zwerftochten* verscheen in 1957

bij zijn afscheid. Samen vergemakkelijken zij een eerste kennismaking met Van Stockum's werk.

Behalve het artikel van Dr. Terpstra zij hier nog vermeld het artikel van Prof. Dr. H. P. H. Teesing in de NRC van 12 februari 1957, dat van Prof. Dr. J. Elema in NRC van 16 februari 1962, de toespraak van Prof. Dr. C. Soeteman bij de huldiging in 1962 (in Gronings Univ. blad van dat jaar pp. 48-52), alsmede de herdenkingen door Dr. H. Furstner en door W. K. Postma in „Duitse Kroniek” van XII 1969 (jg. 21, nr. 4, pp. 138-142), door Prof. Teesing in „Levende Talen” (jg. 1969, nr. 257, pp. 225-227) en door Prof. Soeteman in „Neophilologus” (jg. 35, pp. 119v).

Voor de samenstelling van dit naschrift is de schrijver grote dank verschuldigd aan Mevr. G. F. Th. van Stockum te Groningen en Dr. J. U. Terpstra te Roden.